

ÖMER HAYYÂM'IN GERÇEK YÜZÜ

Dr. Taki Pûrnâmdârîyân

Hâfız gibi Hayyâm da Fars edebiyatının muammalarından birisidir. Yüzyıllardır hakkında konuşulmasına ve yazılmasına rağmen henüz bu araştırmaların son noktası konulamamıştır. Acaba Hayyâm da Hâfız gibi ârif miydi ve şeriat kurallarına bağlı mıydı? Yoksa Hâfız gibi dünyevî lezzetlerin peşinde koşuyor ve şeriatı inkar mı ediyordu? Bu kuşku, değerlendirmelerde genellikle şairin kişiliğinin bir yönünün göz önünde tutulmasından ve şairin pratik yaşamının ölçü kabul edilmesinden kaynaklanmaktadır.

Hayyâm'ın gerçek yüzünü, Hayyâm'ın yaşadığı dönemde veya o döneme yakın dönemlerde yazılan eserlerde keşfetmek mümkündür. Karşımıza çıkan diğer bir soru şudur: Hayyâm'ın şiirleri niçin bu kadar çok ilgi görmüş ve birçok dile tercüme edilmiştir? Hayyâm'ın şiirleri anlamsal açıdan dört bölüme ayrılabilir: Dinî inançta ortaya çıkan şek; insanın yaradılışının anlamsızlığı ve insan varlığı karşısında duyulan hayret; insanın akıbetine duyulan kederli ilgi ve hayat fırsatının ganimet sayılması.

Her şeyden önce burada bulunduğum için son derece mutlu olduğumu dile getirmek istiyorum. Türkiye'nin, İran'dan sonra Fars dili ve edebiyatı bölümünde doktora seviyesine kadar eğitim veren sayılı ülkelerden bir tanesi olması gerek. Sosyal Bilimler Araştırma Merkezi'nde çalışan bazı arkadaşlarımız doktoralarını Türkiye'den almışlar. Benim için İran edebiyatı ve kültürüne yüksek seviyede ilgi duyan Farsça hocalarının arasında bulunmak büyük bir mutluluktur.

Hayyâm, Hâfız gibi, Fars edebiyatının muammalarından biridir. Yüzyıllar boyunca bu iki şairle ilgili birçok şey söylendi. Ancak şu soru hâlâ cevaplanabilmiş değil: “Hayyâm ârif ve dindar bir şair miydi? Yoksa, içkici, ayaş ve dinsiz mi? Aynı soru Hâfız içinde söz konusudur: Hâlâ Hâfız dindar ve ârif bir şair miydi? Yoksa içkici ve dinsiz miydi? kanıtlanabilmiş değildir.

Bence bu çelişkinin ve çifte standart karakterinin sebebi, şu yanlış değerlendirmeden kaynaklanmaktadır: Her kesim, kendi temennilerine göre bu şahsiyetleri algılamaktadır. Hâfız'ın veya Hayyâm'ın bir ârif olduğunu temenni edenler, onların bütün şiirlerini bu şekilde tevil ve tefsir ederek onlara dindar ve ârifane bir görüntü kazandırmaya çalışmışlardır. Bunun tam tersi-

ne, bu iki ünlünün dine karşı ve dünya hayatına düşkün olmasını temenni edenler ise, onların şiirlerine kendi istedikleri görüntüyü vermek için ellerinden geleni yapmaya çalışmışlar ve bu şekilde yorumlamışlardır. Ancak ben burada iki noktadan yararlanarak, şahsiyetleri şiirlerinden pek anlaşılmayan bu iki şair hakkında üçüncü bir bakış açısı ortaya koymak, onları oldukları gibi ele almak istiyorum. Mevlânâ'nın da Mesnevî'de zikrettiği Hz. Ali'den (as.) bir rivayet vardır. Şöyle buyurur: “Allah, yaratıkları üç grup halinde yarattı: Bir grup meleklerdir ve melekler mana alemindedir. Onların günah işleme imkanları yoktur ve sadece Cenab-ı Hakk'ın irade ve isteği doğrultusunda hareket ederler. İkinci grup hayvanlardır. Bunlar da Hakk'ın iradesine teslim olmuşlardır ve tıpkı melekler gibi Allah'ın iradesi dışında bir şey yapmaları söz konusu değildir. Ancak aralarında bir fark vardır: Melekler nurdurlar, hayvanlar ise sadece yemek, içmek, uyumak ve şehvetlerini doyurmanın peşindedirler. Oysa insan ne melektir, ne de hayvan. Bu ikisinin arasında bir yaratıktır.” Söz konusu rivayete göre meleklerde akıl vardır, şehvet yoktur, hayvanlarda ise, şehvet vardır, akıl yoktur. İnsan ise bunların her ikisine de sahiptir:

ان الله ركب في الملائكة عقل بلا شهوه وركب في بنى آدم كليهما فمن غلب عقله شهوته فهو
خير من الملائكة و من غلب شهوته عقله فهو شر من البهائم

İnsanın makamı hayvanla melek arasında bir durumdur. Bazen meleklerden daha üstün bir mevkiye ulaşır, bazen hayvandan daha aşağı bir seviyeye düşebilir. Bu, herkesin kendi anlayış ve özelliklerine göre çok açık ve net bir noktadır. Yani her insan, bazen hayvanlık seviyesine kadar kayabilir. Ancak insanın özelliği, nefs-i levvâme; yani hayvanî düşüncelere kapıldığı zaman insanı ilahî düşüncelere, Allah'a ve hakikate yönlendiren manevî güce sahip olmasıdır.

Bizim şiir ve edebiyatımızı da derinden etkileyen formalistik teoriyi edebiyat alanına sokan Rus formalist Ahen Bam'ın, benim çok beğendiğim bir sözü var. Şöyle der : “Şairin şiirinin, şairin pratik yaşamıyla hiçbir ilgisi yoktur. Eğer ilgisi varsa, şairin özel hayatını saklı tutması biçimindedir. Bu yüzden şiirine bakarak bir şairin yaşam tarzını öğrenmek mümkün değildir. Şiir, şairin hayal gücünün tecellisidir. Şair, bazen içkiyi düşünür, bazen ay-

yaşlığı... Ancak böyle düşünmesi, öyle olduğu anlamına gelmez. Pratik yaşamda diğer insanlar gibi olabilir. Her düşündüğü ve hayal ettiği şeyi hayatına yansıtması gerekmez.” Hayyâm’a da aynı bakış açısından bakılabilir. Örneğin Hayyâm şöyle der:

گویند کسان بهشت با حور خوشست
من می گویم که آب انگور خوشست
این نقد بگیر و آن نسیمه بدار
آواز دهل شنیدن از دور خوشست

*Derler ki cennet hurileriyle güzeldir
Ben diyorum ki, üzüm suyu güzeldir
Bu peşini al veresiyeyi boş ver
Davulun sesi uzaktan güzeldir*

Hayyâm’ın bu şiiri zahirî anlamda, bir yandan kıyamet gününü inkar ederken, diğer yandan ayyaşlığı övmektedir. Şiir, Hayyâm’ın şeriata karşı olduğu izlenimi vermektedir. Oysa Hayyâm hakkında telif edilen kitaplarda o, “Hucet’ul-Hakk”, “Ale’l-Hakk” gibi sıfatlarla anılmıştır. Bu iki durum bir biriyle bağdaşmaz. İmam lakabı bir insana verildiği zaman o insanın yüce bir makama sahip olduğu anlaşılır ve bu makam, mezkur şiirden anlaşılan anlamla bağdaşmaz.

Bu yüzden bir şairin şiirleriyle onun yaşam tarzı arasında bağlantı kurmak yanlıştır. Bir insan düşüncelerini şiir diline dökebilir. Ancak bu, düşüncelerin pratik hayatta da yansıtacağı anlamına gelmez.

Ben, Hayyâm’ı bizzat ziyaret eden müelliflerin eserlerine dayanarak onun gerçek yüzünü açıklamaya çalışacağım. Bu eserlerin en eskisi olan “Çehar Makale”nin yazarı Aruzî Hayyâm’la bizzat görüşmüştür. Onun Hayyâm’la ilgili söylediklerinden benim çıkarımım kısaca şöyledir: Hayyâm, 506 yılında hayattadır. Nizamî-i Aruzî, onu bir kez Belh şehrinin köle pazarında, bir kez de bir eğlence meclisinde görmüştür.

Hayyâm’ı ziyaret eden ve “Tetimme-i Sıvanu’l-Hikme” adlı kitabında Hayyâm’dan bahseden ikinci şahıs Ebu’l-Hasan Ali b. Zeyd Beyhakkı’dır. Beyhakkı’nın yazdıklarından şunları anlıyoruz:

- 1) Hayyam Nişabur'da doğmuş ve Nişabur'ludur,
- 2) Hikmet ve felsefe konusunda İbn-i Sinâ'dan sonra ikinci derecededir.

Hayyâm'ın bazı kitaplarını Beyhakkı da görmüş. Onun gördüğü kitaplardan bir tanesi doğanın ve madenlerin oluşum şeklini eline alan “Muhtasar fi't-Tabiiyat” adlı eserdir. Bilindiği gibi İbn-i Sinâ'nın “Şifa” adlı kitabının da bir bölümü tabiatla ilgilidir. Bu konu önceden felsefenin bir bölümünü teşkil ederdi.

Beyhakkı'nın bizzat gördüğü kitaplardan bir başkası evrenin ve varlığın oluşumu ve Allah'ın insan için belirlediği görevlerle ilgili olan “fi-Kevn ve't-Teklif” adlı eserdir. Beyhakkı'nın Hayyâm'la ilgili ortaya koyduğu başka bir görüş ise, Hayyâm'ın lugat, fıkıh ve tarih konusunda üstat olduğudur. Beyhakkı, Hayyâm'ı ziyaret ettiğimde bana iki soru sordu: Bunlardan bir tanesi, Arapça bir şiirden hâmâsî bir beyit ve diğeri ise, bir matematik problemdir, der. Bu, Hayyâm'ın hem Arap şiirine, hem de matematiğe hakim olduğunu göstermektedir.

Beyhakkı'nın Hayyâm'la görüşmesi 507 yılında gerçekleşmiştir. Bu tarih, Hayyâm'ın ölümünden en az 20 yıl önceye tekabül etmektedir. Beyhakkı Hayyam'ın ölümünden sonra Nişabur'a gittiğinde onun damadı İmam Muhammed Bağdadî, Hayyâm'ın nasıl öldüğü konusunda Beyhakkı'ya bilgi vermiştir. Bağdadî, Hayyâm'ın ölümüyle ilgili şunları söyler:

“Hayyâm altından yapılmış bir kürdanla dişlerini temizledi. Daha sonra İbn-i Sinâ'nın Şifa kitabının ilahiyat bölümüne bir göz attı. Bu sırada vahdet ve kesret konusuna geldiğinde kürdanı kitabın arasına koydu. Vasiyetini yaptıktan sonra kalktı namaz kıldı ve secdedeyken şu cümleleri söyledi: “Allah'ım seni tanımak için elimden geleni yaptım ve bir insanın gücünün yettiği kadar seni tanıdım. Sen de beni affet.” Bunu söyledikten sonra Hayyâm vefat etti.”

Beyhakkı ve Bağdadî'nin söylediklerinden Hayyâm'ın, ibadetten daha fazla Allah'ı tanımaya önem verdiği ve bu yönde çaba sarfettiği anlaşılmaktadır. Diğer bir nokta, Hayyâm'ın Şifa kitabına verdiği önemdir. Üçüncü nokta ise Hayyâm'ın namaz kıldığıdır.

Yukarıdaki iki kitaptan başka Hayyâm hakkında bilgi veren bir kitap daha vardır; Zamahşerî'nin “ez-Zacir”i. Zamahşerî de Hayyâm'ın yaşadığı devirde yaşamıştır. Zamahşerî kitabında, Hayyâm'la birlikte bir toplantıya davet edildiğini ve Hayyâm'ın kendisine “mutbağ ve mûsam mı daha doğru,

yoksa mütbiğ ve mûsim mi?” diye sorduğunu, kendisinin “her ikisinin de “aynu’l-fiil-i kesre” ile okunması gerektiğini, yani mütbiğ ve mûsimin doğru olduğunu söylediğini kaydeder ve şöyle devam eder: “Ertesi gün tesadüfen aynı toplantıda karşılaştık. Hayyâm bana, Eb’ul-Âlâ Mu’irri’nin bir şiirini okudu: “Hiçbir dine inanmayan kargaların habercisi bana yakında tüm Arap kabilelerinin yok olacağı haberini getirdi.” İkinci beyti okurken ben onun söylediklerini şüpheyle tasdik ediyordum. Tıpkı Musa kavminin Musa’nın dokuz mucizesini gördükten sonra ona iman etmesi gibi.”¹ Aslında Hayyâm Zamahşerî’ye bu şiiri okuyarak zikredilen iki kelimenin kesre ile okunduğunu tereddütle kabul ettiğini dile getirmek istemişti. Bilindiği gibi Ebu’l-Âlâ Mu’irri Arap şüphecilerindendir ve dindarlığı inkar eder, şeriatla alay eder. Bir anlamda Hayyâm’ın şiirlerinde görülen şüphe ve tereddüt, Ebu’l-Âlâ’nın eserlerinde de görülmektedir.

Bu söylenenlerden Hayyâm’ın, Arap şiirini, özellikle Mu’irri’nin şiirlerini çok iyi bildiğini; Aruzî’nin de belirttiği gibi Hayyâm’ın bazen eğlence meclislerine katıldığını ve Hayyâm’ın Allah’ı tanıma yönünde çaba gösterdiğini anlıyoruz. Ancak şunu bilmek gerekir ki; bir filozof ve matematikçinin Allah’a bakışı, kalp ve nakil yoluyla değil, akıl yoluyla. Nitekim Gorg Sarten, Hayyâm’ın cebir ve mukabele kitabını okuduğum zaman onun dakik bir düşünce düzenine sahip olduğunu ve akıl yoluyla Allah’ı tanıırken tereddüte kapılmanın kaçınılmaz olduğunu anladım, der. Allah’ı ya adet ve geleneklere göre tanırırsınız veya kalp yoluyla. Ancak Allah’ı akıl yoluyla tanımak çok zordur ve en azından bir süre tereddüte kapılmamak kaçınılmazdır. Eski bilim adamlarından birçokları Allah’ı akıl yoluyla tanıma çabası sırasında tamamen sapıtmıştır. Allah’ı akıl yoluyla tanımaya çalışanlar, sonu belli olmayan yollara düşebilir. Bu, sonucu olumlu veya olumsuz iki ayrımlı bir yoldur. Hz. Peygamber (s) şöyle buyurur: “Allah’ım bana öyle bir şuur ver ki, seni akıl yoluyla tanımanın mümkün olmadığını anlayayım.” Bu olumlu sonuçtur. Olumsuz sonuç, insanın akıl yoluyla Allah’ı tanımakta zorlanması ve Allah’ın varlığında şüpheye düşmesidir. Bir insan Allah’ın varlığı konusunda tereddüte düşerse dinin tüm temelleri konusunda şüpheye düşer. Tabii olarak böyle olumsuz sonuca varan bir insan, dünyanın çok değerli olduğunu düşünür ve ömrünü dünyevî lezzetlerden en iyi şekilde yararlanma yolunda sarf

eder. Bence Hayyâm'ın yaşamının bir bölümünde böyle bir düşünceye kapılmış olması çok da şaşırtıcı değildir ve bu durum onu ayyaşlığa sevketmiş olabilir. Ancak dikkat edilmesi gereken şey şudur: Hayyâm'ın lezzet peşinde olması, bunu pratik yaşamına yansıttığı anlamına gelmez. İslâmî bir toplumda “hikmet” ve “felsefe” okumuş bir insanın dinsiz ve kafir görünümüyle halkın karşısına çıkması çok uzak bir ihtimaldir. Ayrıca, Hayyâm ömrünün sonuna kadar tereddütte kalmamış ve sonunda, “Allah'ım ben seni bir insan gücünün yettiği kadar tanıdım” demiştir. Bu yüzden bence Hayyâm'ın birçok şiirinin irfanî anlamı olması gerekmez. Allah'ı akıl ve felsefe yoluyla tanımaya çalışan her insanda dünyevî lezzetlere yönelme durumu ve tereddüt meselesi meydana gelebilir ve bu durum dinsizlik anlamına gelmez.

Dolayısıyla, Hayyâm'a nispet edilen “hucetu'l-hakk” ve “imam” sıfatları kadar ona dinsizlik kokan şiirlerin nispet edilmesi de doğrudur. İkinci mesele, Hayyâm'a nispet edilen birçok şiirin ona ait olmadığıdır. Bu nispetlerin en önemli nedeni onun şiirlerinin hızlı bir şekilde halk tarafından beğenilmesidir. Ayrıca, Hayyâm'la aynı fikirleri paylaşan ancak fikirlerini açıklamaktan kaçınan bazı insanlar yazdıkları şiirleri Hayyâm'a nispet etmek suretiyle hem fikirlerini dile getirmişler, hem de halkın eleştirilerine maruz kalmaktan kurtulmuşlardır.

Hayyâm'la aynı çağda yaşayan insanların yazdıklarına bakıldığında, hiçbir yerde Hayyâm'ın şiir yazdığına işaret edildiğini göremezsiniz. Onun felsefeci, hikmet ehli ve matematikçi olduğuna, ayrıca, Allah'a inandığına ve namaz kıldığına işaret edilmiştir. Ancak hiç kimse onun rubaî ve şiir yazdığını söylememiştir. Bu yüzden bazı araştırmacılar, Hayyâm'ın şair olmadığına kanaat getirerek, adaşı olan bir şahsın şiirlerinin Hayyâm'a nispet edildiğini öne sürmüşlerdir.

Ancak, yine başka bir kaynağa bakıldığında bu şüpheler ortadan kalkar ve söz konusu rubaîlerin en azından bir bölümünün, “hüccet-ul hakk” ve “imam” dediğimiz Hayyâm'a ait olduğu ortaya çıkar. Büyük bir ihtimale göre Hayyâm'ın yaşadığı İslâmî toplumda bu sözlerin açıkça söylenmesi tehlikeli olduğu için bu rubaîler ancak onun ölümünden sonra ortaya çıkmıştır. Bu şiirler onun inzivada kendisi için yazdığı şiirlerden ibarettir. O dönemde bu sözleri söylemek dinsizliği itiraf etmek anlamına gelirdi ve söyleyen kişi için

çok tehlikeli sonuçlar doğurabilirdi. Belki de bu yüzden Hayyâm'ın çağdaşı müelliflerin eserlerinde onun şiirleriyle ilgili hiçbir bilgi göze çarpmamaktadır. Fahr-i Razî'nin "et-Tenbih" kitabından başka Hayyâm'ın adını zikrederek şiirini nakleden tek kitap, Necm-i Razî'nin "Mirsadu'l-İbad" adlı eseridir.

Meşhur bir sûfî olan Razî, Hayyâm'dan bahsederken şöyle der: "Birçok arif seyir-i süluk aşamalarında cennet, cehennem ve diğer metafizik meselelerini iman yoluyla tasdik ettiler ve bu konuda şüphe ve tereddüte düşmediler. Ancak Allah'ı akıl yoluyla tanımak isteyenler bir yere varamazlar" der ve bu vesileyle Allah'ı tanımaya çalışanlar için Hayyâm'ı örnek gösterir. Necm-i Razî Hayyâm'dan iki rubaî nakleder: Bunlardan bir tanesinde Hayyâm, yaşadığımız dünyanın başlangıcı ve sonucunun belli olmadığını, kimsenin doğru dürüst nereden gelip, nereye gideceğini söyleyemediğini dile getirir.² Şu ana kadar anlatmaya çalıştığımız Hayyâm bunları söylemiş olabilir. İkinci rubaînin anlamı şudur: "Bizi bu kadar güzel bir şekilde yaratan Allah neden bir daha ihtiyarlatıyor ve sonuçta yok oluyoruz? Eğer zahirimiz çirkinse, bu çirkinliğin suçu bizde mi? Yoksa yaratanda mı?³ Eğer güzel isek, neden bu güzelliği tekrar bozup yok ediyor? Bu rubaîler de Hayyâm'a ait olabilir. Çünkü, dediğimiz gibi Allah'ı akıl yoluyla tanımaya çalıştığından tereddüt etmesi gayet normaldir.

Asıl mesele, Hayyâm'ın şiirlerinin İran'da ve Avrupa'da neden bu kadar ilgi gördüğü ve bu kadar çok muhatap bulduğudur? Bence bunun en önemli sebebi Hayyâm'ın şiirlerinin güzelliğidir. Bu güzellik, onun adetlere karşı gelmesinden kaynaklanır. Örneğin, insan varlıkla ve dinî meselelerle veya hatta herhangi bir meseleyle ilgili tekrar tekrar aynı sözü duyduğu zaman, zihni bu tekrarlanmaya alışır ve hassasiyet inceliğini kaybeder. Hayyâm'ın şiirlerinde bir nevi adetlere karşı mücadele vardır. İnsanlar ilk olarak daha önce duymadıkları şeyleri duyarlar ve bu farklılık onların zihinsel hassasiyetini tahrik eder.

Bu şiirler, benzer düşünceler üzerinde düşünen insanlar tarafından ilgi görür. Yani Allah'ı ve metafiziği akıl vesilesiyle tanımaya çalışan kimse-ler de büyük ihtimalle tereddüte kapılırlar. Hayyâm'ın rubaîleri anlam açısından dört ayrı ana başlık altında incelenebilir. Hicrî 750 yılına kadar 64 rubaî şöyle sıralanır:

1. Dini inançlarda tereddüt:

آنان که محیط فضل و آداب شدند در جمع کمال شمع اصحاب شدند
 ره زین شب تاریک نبردند به روز گفتند فسانه ای و در خواب شدند

“Tüm ilimlere hakim olup, bir ışık gibi çevresindeki insanları aydınlattılar bu karanlık geceden çıkamadılar da bir efsane anlatıp uykuya daldılar.”

Bu anlam Hayyâm'ın birçok şiirinde görülebilir.

2. İnsan yaradılışının boş oluşu ve varlığın nereden gelip nereye gideceğine şüpheyile bakmak:

جامی است که عقل آفرین می زندش صد بوسه ز مهر بر جبین می زندش
 این کوزه گر دهر چنین جام لطیف می سازد و باز بر زمین می زندش

“İnsan güzel ve zarif bir kadeh gibidir ki insan akli onun güzelliğine öpücük kondurup ve övüyor. Ancak onu yaratan, bir süre sonra onu yere vurup ve yok ediyor. Kendi yaptığı bu güzel kadehi neden kırıyor?”

3. İnsan akıbetine hüznün ve hasretle bakmak:

در کارگه کوزه گری رفتم دوش دیدم دوهزار کوزه گویا و خموش
 هر یک به زبان حال با من می گفت کوكوزه گروكوزه خروكوزه فروش

“Dün akşam testi yapan bir yere gittim, sessizce benimle konuşan iki bin testi gördüm. Nerde o testi yapan, testi alan ve testi satan, diye soruyorlardı.”

Hayyâm, yaratıklara bakışının ötesinde çok ince ve düşündürücü şeyler görür. Özellikle o bu konuya çok dikkat çeker ve konuyu açıklamak için insanların hayat sürecinde sıkça gördüğü, ancak o inceliklerin farkına varmadan geçip gittikleri türden örneklerden yararlanır. Hayyâm insanları çevrelerindeki şeylere dikkatlice bakmalarını ister:

این کوزه چو من عاشق زاری بوده است   در بند سر و زلف نگاری بوده است
این دسته که بر گردن او می بینی   دستی است که بر گردن یاری بوده است

“Bu testi benim gibi yarin zülfüne aşıkmuş, onun boynunda gördüğünüz deste yarin boynuna sarılan bir el imiş.”

4. İnsan, bu açıdan varlığa baktığında, akıbetinin toprak ve belirsiz olacağına kanaat getirir. Bu yüzden dünya hayatını bir fırsat olarak görür ve birkaç günlük hayatın hoş geçirilmesine karar verir.

از دی که گذشت هیچ از او یاد مکن   فردا که نامده است فریاد مکن
بر نامده و گذشته بنیاد مکن   حالی خوش باش و عمر بریاد مکن

“Geçen günü hiç yâd etme, gelmeyen yarin için feryât etme. Geçmiş ve gelecek günlerin üzerine bina kurma. Hoş yaşa ve ömrünü berbât etme.”

Acaba hoş yaşamak, şeriatı ve varlığı olumsuzlamak anlamına mı gelir? Bence dünya hayatından başka bir dünya hayatının varlığına ve şeriata inanmak, hoş yaşamayı olumsuzlamak anlamına değil, tam tersine itidalli olmak şartıyla lezzetleri tatmak anlamına gelir.

İslâm dini, diğer dinlere nazaran daha fazla takipçilerinin gönlünü kazanmayı başarmıştır. İnsanlık tarihi boyunca ortaya çıkan bunca değişikliğin bu sağlam inancı sarsmaya gücü yetmemiştir. Hatta zahiren şeriatı kabul etmekte zorluk çeken müslüman düşünürler ve bilim adamları, din gerçeğini ve Allah’ı inkar edememişlerdir. Ancak dinî kuralları, kendi akıllarına göre tevil ve tefsir etmeye çalışmışlardır. Kimse, Hüseyin b. Hallac-ı Mansur, Aynu’l-Kudat, İbn-i Sinâ ve Sühreverdî’nin, Allah’ı ve dinî gerçekleri inkar ettiğini söyleyemez. Onlar, din ve dinî gerçekleri ve metafizikle ilgili herşeyi, kalplerindeki inancı güçlendirmek için, kendi akıllarına göre yorumlamışlardır.

Hallac’ın “enel-hakk” demesi, Aynu’l-Kudat’ın “iblisî savunması” ve İbn-i Sinâ’nın “cennet ve cehennem” ile ilgili ortaya attığı görüşler onların

inançlarını güçlendirmek amacıyla yapmış oldukları aklî tevillerdir. Hayyâm da şüphe ve tereddüte düştükten sonra dini, aklına göre yorumlamaya başlamış ve zahiren ikna olmuştur. Bu yüzden: “Allah’ım seni bir insanın gücünün yettiği kadar seni tanıdım” der ve Allah’tan mağfiret diler.

DİPNOTLAR

1	بنی من الغربان لیس علی شرع اصدقه مریه و قد امرت	یخبرنی ان الشعوب الی صدع صحابه موسی بعد آیاته التسع
2	در دایره ای که آمدن و رفتن ماست کسین آمدن از کجا و رفتن به کجاست	آن را نه بدایت نه نهایت پیداست کس می نزنند دمی در این عالم راست
3	دارنده چو ترکیب طبایع آراست گر زشت آمد بس این صور عیب که راست	باز از چه سبب فکندش اندر کم و کاست ور نیک آمد خرابی از بهر چراست